

طراحی الگوی مؤلفه‌های هویت ملی در ایران

محمد سلیمان‌نژاد*، محسن نیازی**

الهام شفایی‌مقدم***، علی فرهادیان آرانی****

چکیده

هویت ملی به مثابه کلان‌ترین سطح هویت در هر جامعه‌ای رابطه و تعلق انسان با کشورش را نشان می‌دهد و از اهمیت فراوانی برخوردار است. گستردگی و کثرت مطالعات هویت ملی ضرورت بررسی نظام‌مند تحقیقات علمی به منظور ترسیم تصویری جامع از مطالعات صورت‌گرفته در این حوزه را بیش‌ازپیش آشکار می‌سازد. هدف این پژوهش طراحی الگوی مؤلفه‌های هویت ملی در ایران از طریق مطالعه و جمع‌بندی پژوهش‌های انجام‌شده در زمینه هویت ملی با رویکرد فراترکیب است. روش این پژوهش کیفی و جامعه آماری آن را همه مقالات علمی و پژوهشی انجام‌شده در ایران با موضوع هویت ملی از سال ۱۳۸۸ تا سال ۱۳۹۸ تشکیل داده است که در یکی از پایگاه‌های اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی، پایگاه مجلات تخصصی نورمگز، و پایگاه اطلاعات نشریات کشور (مگ ایران) نمایه شده‌اند. در کل تعداد ۲۵۰ مقاله پژوهشی یافت شد و در نهایت پس از بررسی و بالایش‌های مختلف، چهل مقاله برای بررسی نهایی انتخاب شد که در ۲۶۳ کد مفهومی، شصت مؤلفه و هفت بعد سازمان‌دهی شدند. مهم‌ترین ابعاد هفت‌گانه هویت ملی به لحاظ

* دکترای بررسی مسائل اجتماعی دانشگاه کاشان - مدرس دانشگاه فرهنگیان البرز (نویسنده مسئول)،
msdt59@yahoo.com

** استاد گروه جامعه‌شناسی دانشگاه کاشان، niazim@kashanu.ac.ir

*** دکترای بررسی مسائل اجتماعی دانشگاه کاشان، e.shafaii@grad.kashanu.ac.ir

**** استادیار گروه مدیریت و کارآفرینی دانشگاه کاشان، farhadian@kashanu.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۸/۲۶، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۱/۲۰

بیش‌ترین قلمرو مفهومی و مؤلفه‌ها به‌ترتیب عبارت‌اند از: بعد فرهنگی، بعد اجتماعی، بعد تاریخی، بعد سرزمینی، بعد دینی، بعد زبانی و ادبی، و درنهایت بعد سیاسی.

کلیدواژه‌ها: هویت، هویت ملی، هویت ایرانی، ابعاد هویت ملی، فراترکیب.

۱. مقدمه و بیان مسئله

هویت ملی (national identity) از مهم‌ترین ابعاد هویت اجتماعی است. امروزه این مفهوم به‌قدری اهمیت یافته است که اندیشمندان هویت ملی را زیربنای تمامی انواع دیگر هویت‌ها می‌دانند. از طرف دیگر، گرایش به هویت ملی مهم‌ترین تأثیر را در زندگی افراد جامعه دارد؛ به‌گونه‌ای که مطالعه هویت ملی یکی از مهم‌ترین مباحث مجامع علمی و دانشگاهی شده است (مجتهدزاده ۱۳۹۷: ۵۴). مقوله هویت ملی، در ابتدایی‌ترین شکل خود، با نوعی احترام به مرزهای جغرافیایی کشور و پذیرش آن توسط کسانی ارتباط دارد که در درون آن مرزها قرار دارند و همگی در میثاقی مشخص و مشترک درباره جامعه‌ای مترقی سهیم‌اند (پای و دیگران ۱۳۸۰: ۱۲۲). اهمیت هویت ملی در مقایسه با سایر انواع هویت جمعی در پی تأثیر بسیار آن بر حوزه‌های متفاوت زندگی (فرهنگ، اجتماع، سیاست، و حتی اقتصاد) در هر نظام اجتماعی است (احمدی ۱۳۸۴). هویت ملی به‌دلیل این‌که پاسخ‌گوی پرسش‌های اساسی در بعد تکالیف جامعه‌ای است، برای افراد جامعه پشوانه فکری و اندیشه‌ای فراهم می‌کند (اکبری ۱۳۹۶: ۱). بنابراین هویت ملی هم عامل هم‌بستگی و شکل‌گیری روح جمعی در ملت و هم وجه مشخصه و معرفه آن در میان دیگر جوامع است. هویت ملی مجموعه‌ای از خصایص و ارزش‌های مشترک هر ملت است که افراد آن از آن‌ها آگاهی یافته و از این طریق به یک‌دیگر احساس تعلق می‌کنند، در نتیجه باعث تمایزبخشی ملتی از دیگر ملت‌ها می‌شود (Spieberger and Ungersbock 2005: 5). از این رو ساختار هویت سیال، انعطاف‌پذیر، و متکثر است و از طریق تعاملات انسانی به‌وجود می‌آید و به‌واسطه زمینه اجتماعی و منافع اشخاص شکل می‌گیرد. در جوامع سنتی و پیشامدرن، هویت دینی، به‌سبب مرجعیت دین و هنجارهای دینی، هویت فائق و برتر تلقی می‌شد. پس از دوران نوزایی و رنسانس بود که هویت ملی جای هویت دینی را گرفت؛ هویتی که از تعلق خاطر و پیوند آن به سرزمینی خاص نشئت می‌گرفت. بنابراین هویت ملی بالاترین سطح هویت جمعی است که رابطه انسان با کشورش را نشان می‌دهد. هویت ملی فرایند پاسخ‌گویی آگاهانه ملت به پرسش‌هایی از خود است؛ این‌که چه کسی بوده و چه هست،

خاستگاه اصلی و دائمی‌اش کجاست، دارای چه فرهنگ و تمدنی بوده و چه نقشی در توسعه تمدن جهانی داشته و امروز چه جایگاه سیاسی، اقتصادی، و فرهنگی در نظام جهانی دارد و بالأخره ارزش‌های ملهم از هویت تاریخی او تاچه‌حد در تحقق اهداف اجتماعی، سیاسی، و فرهنگی جامعه مدنظر کارساز خواهد بود (جعفرزاده‌پور و حیدری ۱۳۹۳).

هویت ملی به‌لحاظ تاریخی و جامعه‌شناختی نیز اهمیت فراوانی دارد؛ از جهت تاریخی این پدیده در فرایند زمان در جامعه شکل گرفته و از جریان‌های تاریخی ادوار مختلف و تغییر و تحولات آن‌ها تأثیر پذیرفته است. اهمیت هویت ملی از نظر جامعه‌شناختی به‌لحاظ این است که یکی از عوامل مهم انسجام اجتماعی و وفاق ملی در هر جامعه‌ای تلقی می‌شود. هر اندازه ملتی هویت محکم‌تر و منسجم‌تری داشته باشد، به همان اندازه در تحکیم پایه‌های هم‌بستگی و وفاق اجتماعی موفق‌تر خواهد بود (زاهد ۱۳۸۴).

درباره هویت ملی در جامعه ایرانی دو دیدگاه متضاد وجود دارد: گروهی معتقد به بحران هویت‌اند و درمقابل، گروهی دیگر منکر هرگونه بحران و چالش در این مقوله هستند (ابوالحسنی ۱۳۸۷: ۲). تحقیقات نظری و تجربی متعدد نشان داده‌اند که نظام هویتی ایرانیان از دوره پهلوی اول دچار مشکلات و آسیب‌های جدی شده است. فرایندهای نوسازی و تجدد جامعه ایران را در معرض ارزش‌ها و ویژگی‌های فرهنگی جدید قرار داده و روند جهانی‌شدن در دهه‌های اخیر بر دامنه و حدت مسائل افزوده است (حاجیان ۱۳۸۸: ۱۹۳-۲۲۸). بنابراین هویت ایرانی امروزه برگرفته از عواملی مانند پیشینه تاریخی، اجتماعی، و فرهنگی، پارادایم جدید فکری، انسان مدرن و فرامدرن، و نظام جهانی و چندبعدی است. چنین عواملی باعث شدند که هویت ایرانیان از ساختار ساده با محوریت ایرانی‌بودن به ساختار پیچیده و ترکیبی با عناصر مدرن اسلامی و ایرانی تغییر کند. تحت تأثیر جهانی‌شدن شاهد تجلی هویت چندوجهی هستیم و صور گوناگون هویت ایرانی در سطح جهانی، ملی، و فردی خودنمایی می‌کند. ایرانیان هم مسلمان‌اند و هم جهانی، درعین حال هم مذهبی‌اند و هم مدرن (آزاد ارمکی ۱۳۸۶: ۱۳۶). از آن‌جاکه هویت ملی مهم‌ترین نقش و تأثیر را در سایر حوزه‌های زندگی افراد دارد و عامل حفظ وحدت و یک‌پارچگی اجتماعی و انسجام ملت را در پیکره سرزمینی واحد رقم می‌زند، ضرورت پژوهش برای ارائه الگوهای هویت ملی برای هر کشوری دوچندان می‌شود.

براساس مراجعه به آرای اندیشمندان ایرانی و غیرایرانی با موضوع هویت ملی، همگان نقشی اساسی برای این مقوله مهم در حیات اجتماعی کشور قائل شده‌اند. رجایی (۱۳۸۶)

در کتاب *مشکله هویت ایرانیان/امروز*، عناصر هویت ایرانی را شامل مفهوم ایران، دین، سنت، و تجدد معرفی کرده است. چلبی (۱۳۸۲) هویت ملی را احساس تعلق خاطر مشترک و هم‌چنین تعهد افراد به اجتماع ملی در نظر گرفته است. شیخاوندی (۱۳۸۰) هویت ملی را هویتی اکتسابی در نظر گرفته که به دنبال توسعه هویت‌های خونی، خوبی، حاکی، و خرده‌فرهنگی است و در جریان تربیت خانوادگی، مدرسه‌ای، و رسانه‌ای شکل می‌گیرد. حاجیان (۱۳۷۹) تحولات تاریخی، محیط جغرافیایی، و بعد سیاسی را در شکل‌گیری هویت ملی مهم می‌داند. حسنی فر و عباس‌زاده مرزبالی (۱۳۹۹) در پژوهشی و با رویکرد تاریخی مؤلفه‌های سرزمین ایران، تاریخ طولانی و کهن، دین و اعتقادات مذهبی (به‌ویژه اسلام)، میراث سیاسی و حکومت، فرهنگ غنی و پویا، زبان فارسی، اسطوره‌های ملی-ایرانی و عناصر عدالت‌خواهی، حق‌جویی، و آزادی‌خواهی را مهم‌ترین عوامل در شکل‌گیری و استمرار هویت ملی ایران دانسته‌اند. هم‌چنین نتایج پژوهش فولادیان و دیگران (۱۳۹۹) با عنوان «بررسی تحولات هویت جوانان ایرانی طی دهه‌های ۱۳۵۰ تا ۱۳۹۰» حاکی از این است که هویت مذهبی غالب‌ترین نوع هویت در جامعه جوانان ایرانی بوده است. پس از هویت مذهبی، هویت ملی بیش‌ترین گسترش را در بین جوانان ایرانی داشته است. امروزه هویت و مؤلفه‌های آن در برخی مسائل چالش‌هایی ایجاد کرده است؛ به‌گونه‌ای که هویتی که در مناطق سیستان و بلوچستان غلبه دارد دینی و همراه با گرایش‌های قومی است و در منطقه کردستان با هویت زبانی، دینی، و قومی مواجهیم.

از نظر گیدنز و کاستلز هویت سرچشمه معنا و تجربه برای زندگی روزمره کنش‌گران است. به‌زعم اسمیت (Smith 2001) هویت ملی بازتولید دائمی ارزش‌ها، سنت‌ها، خاطره‌ها، اسطوره‌ها، و نهادهایی است که هویت متمایز ملت‌ها را می‌سازد و هم‌چنین هویت‌یابی افراد بر مبنای این الگوها و اجزای فرهنگی صورت می‌گیرد. هابسباوم (Hobsbawm 2004) از عناصر و مؤلفه‌های هویت ملی تحت عنوان پدیده‌های جدیدی یاد کرده و چیزهایی از قبیل زبان ملی، قلمرو سرزمینی واحد، هویت فرهنگی، و داشتن مذهب مشترک را مهم‌ترین عناصر هویت ملی در نظر گرفته است. جامعه ایرانی از نظر فرهنگی کشوری متکثر است؛ به‌گونه‌ای که چندزبانی و چندمذهبی است. نتایج مطالعه سیتز و سیرز (Citrin and Sears 2009)، که در جامعه آمریکا انجام شده، حاکی از این است که شهروندان آمریکایی احساس مثبتی به هویت ملی خود دارند. سانینا (Sanina 2012) درباره شکل‌گیری الگوی هویت ملی در روسیه معتقد است که با وجود گذشت بیش از بیست سال از

فروپاشی کمونیسیم در این کشور، هنوز مفهوم هویت ملی به‌شکلی جامع، که علایق حکومت، نیازهای افراد و گروه‌های اجتماعی را در قالب یک نظام ارزشی جدید در بر گیرد، تکوین نیافته است. در مجموع مشاهده می‌شود پدیده هویت ملی سیال، متکثر، و چندبعدی است. هم‌چنین این‌گونه استنباط می‌شود که جامعه ایران در حال تغییر است و با نفوذ مدرنیته ساختارهای فرهنگی، هویتی، ارزشی، و عقیدتی آن در مسیر تحول قرار گرفته است. گستردگی و پراکندگی ابعاد و مؤلفه‌های هویت ملی بررسی نظام‌مند تحقیقات علمی برای ترسیم تصویری جامع از مطالعات صورت‌گرفته را بیش‌ازپیش آشکار می‌سازد و ضرورت استفاده از روش فراترکیب را مضاعف می‌کند. در این نوشتار باتوجه‌به تحولات هویتی در جامعه ایران، سؤالات اساسی زیر مطرح شده است: ۱. ابعاد هویت ملی کدام‌اند؟، ۲. مؤلفه‌های هر یک از ابعاد هویت ملی چیستند؟، و ۳. رابطه بین ابعاد هویت ملی چگونه است؟. برای یافتن پاسخ این پرسش‌ها، با روش فراترکیب ابعاد و مؤلفه‌های هویت ملی در پژوهش‌های انجام‌شده با موضوعات مطالعات هویت ملی واکاوی شده است.

۲. روش تحقیق

در این پژوهش از روش فراترکیب (meta-synthesis) استفاده شده است. فراترکیب بر مطالعات کیفی و تفسیر و تحلیل عمیق آن‌ها تأکید دارد (Zimmer 2006: 310). بنابراین هدف این روش ایجاد تفسیری خلاقانه و یک‌پارچه از یافته‌هاست (Beck 2002: 95). اجرای پژوهش‌های ترکیبی در حوزه تحقیقات انجام‌شده در یک موضوع خاص به‌شیوه نظام‌مند و علمی از ضروریات پژوهش در سال‌های اخیر است. یکی از روش‌های مطالعه تحقیقات گسترده انجام‌شده در حوزه‌ای خاص فرامطالعه (meta-study) است. فرامطالعه با واژه‌هایی هم‌چون فراتحلیل (meta-method)، فراترکیب (فراستز)، فرانظریه (meta-theory)، و فراروش (meta-method) متفاوت است. فرامطالعه همه این مفاهیم را در بر می‌گیرد (Canam and Paterson 2001). می‌توان فرانظریه را تحلیل نظریه‌های تحقیقات گذشته، فراروش را تحلیل روش‌شناسی تحقیقات گذشته، فراتحلیل را تحلیل کمی یافته‌های تحقیقات گذشته، و فراترکیب را تحلیل کیفی یافته‌های تحقیقات گذشته در نظر گرفت. فراترکیب اطلاعات و یافته‌های استخراج‌شده از دیگر مطالعات کیفی با موضوع مرتبط و مشابه را بررسی می‌کند. در نتیجه، نمونه مدنظر برای فراترکیب از مطالعات کیفی انتخاب و براساس ارتباط آن‌ها با سؤال پژوهش تشکیل می‌شود. بنابراین فراترکیب ترکیب تفسیر

داده‌های اصلی مطالعات منتخب است. جامعه آماری این پژوهش همه تحقیقات علمی و پژوهشی انجام‌شده در ایران با موضوع هویت ملی از سال ۱۳۸۸ تا ۱۳۹۸ است که در یکی از پایگاه‌های اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی، پایگاه مجلات تخصصی نورمگز، و پایگاه اطلاعات نشریات کشور (مگ‌ایران) نمایه شده‌اند.

۳. مراحل فراترکیب

برای اجرای این پژوهش، براساس مدل هفت‌مرحله‌ای ساندلوفسکی و باروسو (Sandelowski and Barroso 2007) این مراحل طی شده است.

- مرحله یک: ایجاد سؤال‌های تحقیق

مشخص کردن سؤال‌های پژوهش نخستین گام اجرای فراترکیب است. برای رسیدن به اهداف این پژوهش این سؤال‌ها بررسی شد: ابعاد هویت ملی کدام‌اند؟، مؤلفه‌های هر یک از ابعاد هویت ملی کدام‌اند؟، و رابطه بین ابعاد هویت ملی چگونه است؟

- مرحله دو: تحلیل قاعده‌مند منابع

با در نظر گرفتن کلمات کلیدی هویت، هویت ملی، هویت ایرانی، هویت اجتماعی، تعلق ملی، ابعاد هویت ملی، و مؤلفه‌های هویت ملی مقالات و پژوهش‌های مختلف داخلی موجود در نشریات معتبر علمی بین سال‌های ۱۳۸۷ تا ۱۳۹۸ به‌طور منظم بررسی شد و در پایان تعداد چهل مقاله از مجلات معتبر استخراج شد.

- مرحله سه: تبیین مقالات تأییدشده

ملاک‌های انتخاب مقالات براساس معیارها و متغیرهایی مانند: محل چاپ مقاله، موضوع، هدف، روش، نمونه، محدوده زمانی، ساختار، و دقت و تبیین نتایج در چندین مرحله بازبینی و بازنگری شد. در این مرحله مقالاتی که ارتباط کم‌تری داشتند از فرایند فراترکیب کنار گذاشته شدند. ابزاری که برای ارزیابی کیفیت مطالعه اولیه پژوهش کیفی استفاده شد روش ارزیابی حیاتی (critical appraisal skills program) است. با کمک این ابزار، سنجش روایی و اعتبار در روش تحقیق فراترکیب تحقق می‌یابد. در این پژوهش پس از فیلتر ۲۵۰ مقاله از طریق ابزار (CASP) و پس از رسیدن به اشباع نظری، تعداد مقالات پذیرفته‌شده نهایی به چهل مقاله رسید.

- مرحله چهار: تبیین و استخراج نتایج

در مرحله تبیین و استخراج نتایج، محتوای مقالات منتخب و نهایی شده، به منظور دستیابی به ابعاد هویت ملی و یافته‌های درون‌محتوایی، چندین بار مرور شد و اطلاعات پژوهش‌ها در جدول ۱ براساس نویسنده مقاله، نام مجله، سال، و موضوع مقاله تشریح شد.

جدول ۱. مقالات منتخب

ردیف	نویسنده مقاله	نام مجله	سال	موضوع مقاله
۱	زارع شاه‌آبادی و صادقی	فصل‌نامه تحقیقات فرهنگی	۱۳۹۰	خانواده و هویت ملی؛ بررسی موردی شهر یزد
۲	نساج و دیگران	فصل‌نامه تحقیقات فرهنگی	۱۳۹۴	بررسی تأثیر ارزش‌های فرهنگی بر هویت ملی
۳	ملکی و عباس‌پور	فصل‌نامه تحقیقات انتظامی	۱۳۸۸	بررسی جامعه‌شناختی نگرش جوانان به هویت ملی و عوامل مؤثر بر آن
۴	روشندل اربطانی و مولایی	مطالعات فرهنگ - ارتباطات	۱۳۹۷	ارائه مدل تقویت هویت ملی جوانان با استفاده از ظرفیت‌های شبکه‌های اجتماعی داخلی
۵	شیبانی و هاشمی	مجله جامعه‌شناسی ایران	۱۳۹۲	تجربه گردش‌گری و هویت ملی
۶	جعفرزاده‌پور	فصل‌نامه مطالعات ملی	۱۳۸۹	کتاب‌های درسی و هویت ملی
۷	جعفری و دیگران	فصل‌نامه مطالعات ملی	۱۳۹۳	بررسی عوامل مرتبط با هویت ملی دانش‌آموزان متوسطه شهر کرج
۸	موحد و کاووسی	فصل‌نامه مطالعات ملی	۱۳۹۰	عوامل فرهنگی - اجتماعی مرتبط با هویت ملی نوجوانان اهواز
۹	مرتضایی فریزندی و ادریسی	فصل‌نامه مطالعات ملی	۱۳۹۳	هویت‌یابی ملی در فضای مجازی
۱۰	کریمی و دیگران	فصل‌نامه مطالعات ملی	۱۳۹۱	جامعه‌شناسی و مشکله هویت ایرانیان
۱۱	هاشمی و قربانعلی‌زاده	مطالعات روان‌شناختی الزهراء	۱۳۹۳	هویت ملی در کتب مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی
۱۲	حسینی انجدانی و دیگران	فصل‌نامه مطالعات ملی	۱۳۹۳	نقش والدین، هم‌سالان، محیط آموزشی، و رسانه‌ها در رشد هویت ملی نوجوانان و جوانان شهر تهران
۱۳	حاجیبانی و محمدزاده	فصل‌نامه مطالعات ملی	۱۳۹۴	بررسی تأثیر فضای مجازی (اینترنت) بر هویت ملی دانشجویان
۱۴	گودرزی و بختیاری	فصل‌نامه مطالعات ملی	۱۳۹۵	میزان توجه به هویت ملی در نام‌گذاری معابر اصلی شهر تهران
۱۵	رهبری و دیگران	فصل‌نامه مطالعات ملی	۱۳۹۴	هویت ملی در سند تحول بنیادین نظام آموزش و پرورش ایران
۱۶	ایشانی و حاجی‌حسین	فصل‌نامه مطالعات ملی	۱۳۹۶	نقش کتاب بخوانیم فارسی ابتدایی در هویت ملی
۱۷	نیازی	مطالعات فرهنگی و ارتباطات	۱۳۹۰	رابطه بین سبک زندگی و میزان هویت ملی
۱۸	عبداللهی	فصل‌نامه علوم اجتماعی	۱۳۸۹	هویت ملی در ایران

ردیف	نویسنده مقاله	نام مجله	سال	موضوع مقاله
۱۹	پورحسین و باقرآبادی	فصل‌نامه مطالعات ملی	۱۳۹۸	بازنمایی هویت ملی ایرانی در بین روشن‌فکران کُرد کرمانشاهی
۲۰	لقمان‌نیا و دیگران	فصل‌نامه نوآوری‌های آموزشی	۱۳۹۰	شناسایی مؤلفه‌های هویت ملی در برنامه درسی براساس نظریه داده‌بنیاد
۲۱	محمدی	فصل‌نامه مطالعات ملی	۱۳۹۸	بررسی مؤلفه‌های هویت ملی در کتاب‌های درسی پایه دوازدهم
۲۲	عبایی کوپایی و دیگران	فصل‌نامه مطالعات ملی	۱۳۸۹	رابطه نظام ارزش‌ها با هویت ملی دانش‌آموزان
۲۳	آزاد ارمکی و وکیلی	مطالعات توسعه اجتماعی و فرهنگی	۱۳۹۲	مطالعه جامعه‌شناختی تعریف مفهوم هویت ملی میان اندیشمندان ایرانی
۲۴	حضرتی صومعه	فصل‌نامه علوم رفتاری	۱۳۸۸	هویت ملی ایرانی و جوانان
۲۵	معدنی و مظفر	فصل‌نامه علوم رفتاری	۱۳۹۰	بررسی عوامل تأثیرگذار بر هویت ملی دانش‌آموزان
۲۶	تاجیک و دیگران	مجله مدیریت فرهنگی	۱۳۹۲	بررسی رابطه آموزش موسیقی سنتی بر هویت ملی
۲۷	قادرزاده و دیگران	فصل‌نامه مطالعات ملی	۱۳۹۵	الگوهای فراغتی و هویت ملی (جوانان کردستان)
۲۸	حیدری و خان‌محمدی	فصل‌نامه مطالعات ملی	۱۳۹۶	مطالعه برجستگی و هم‌بستگی هویت‌های ملی و جهانی در دانشگاه یاسوج
۲۹	ریانی و رستگار	جامعه‌شناسی کاربردی	۱۳۹۲	تحلیلی بر وضعیت هویت ملی و ابعاد شش‌گانه آن در بین شهروندان شهر اصفهان
۳۰	مقیم و امینی	فصل‌نامه جامعه‌شناختی مطالعات جوانان	۱۳۹۱	بررسی نگرش جوانان یزدی به مؤلفه‌های هویت ملی و عوامل مؤثر بر آن
۳۱	بهشتی و حق‌مرادی	جامعه‌شناسی کاربردی	۱۳۹۶	احساس تعلق به ایران در میان اقوام ایرانی
۳۲	رسولزاده اقدم و دیگران	فصل‌نامه مطالعات ملی	۱۳۹۶	مطالعه رابطه محتوای برنامه‌های شبکه سهند با هویت ملی مخاطبان
۳۳	احمدپور و دیگران	فصل‌نامه مطالعات ملی	۱۳۹۶	مدل‌سازی نقش ورزش در فرایند شکل‌گیری هویت ملی
۳۴	حیدری و قربی	فصل‌نامه مطالعات قدرت نرم	۱۳۹۵	مؤلفه‌های قدرت نرم ایران در سند مؤلفه‌های هویت ملی ایرانیان
۳۵	اکبری و عیوضی	مجله علوم اجتماعی فردوسی مشهد	۱۳۹۲	بررسی وضعیت و ابعاد سازنده هویت ملی
۳۶	غفاری مجلح و دیگران	نشریه مهندسی فرهنگی	۱۳۹۰	تحلیل محتوای کتاب تعلیمات اجتماعی پایه‌های چهارم و پنجم دوره ابتدایی از نظر برخورداری از مؤلفه‌های هویت ملی
۳۷	بایوردی و کریمیان	مطالعات روابط بین‌الملل	۱۳۹۶	جهانی‌شدن فرهنگ و تأثیر آن بر هویت ملی ایران
۳۸	رئوفی و دیگران	فصل‌نامه مطالعات ملی	۱۳۹۷	مقایسه هویت ملی جوانان شهرهای ایلام و کرمانشاه
۳۹	اکبری	رسانه و فرهنگ	۱۳۹۶	رابطه مصرف رسانه‌های داخلی و خارجی با هویت ملی جوانان
۴۰	قربانزاده سوار و دیگران	رسانه و فرهنگ	۱۳۹۵	رسانه و هویت ملی؛ مطالعه موردی تأثیر رسانه در شاخص‌های هویت ملی

- مرحله پنجم: بررسی و ادغام نتایج

باتوجه به این که هدف فراترکیب ایجاد تفسیر یک پارچه و جدیدی از یافته‌هاست، این روش‌شناسی برای شفاف‌سازی مفاهیم، الگوها، و نتایج در پالایش حالت‌های موجود دانش و ظهور الگوهای عملیاتی و نظریه‌ها پذیرفته شده است (Finfgeld 2003). در این پژوهش مفاهیمی که مشابه بودند استخراج و در کدهایی به‌منزله مؤلفه دسته‌بندی شدند و پس‌از آن مؤلفه‌های شناسایی شده در هفت بعد براساس تعلق مفهومی قرار گرفتند. کدهای استخراج شده همراه با منابع آن‌ها در جدول ۲ آورده شده است.

جدول ۲. ابعاد و مؤلفه‌های هویت ملی

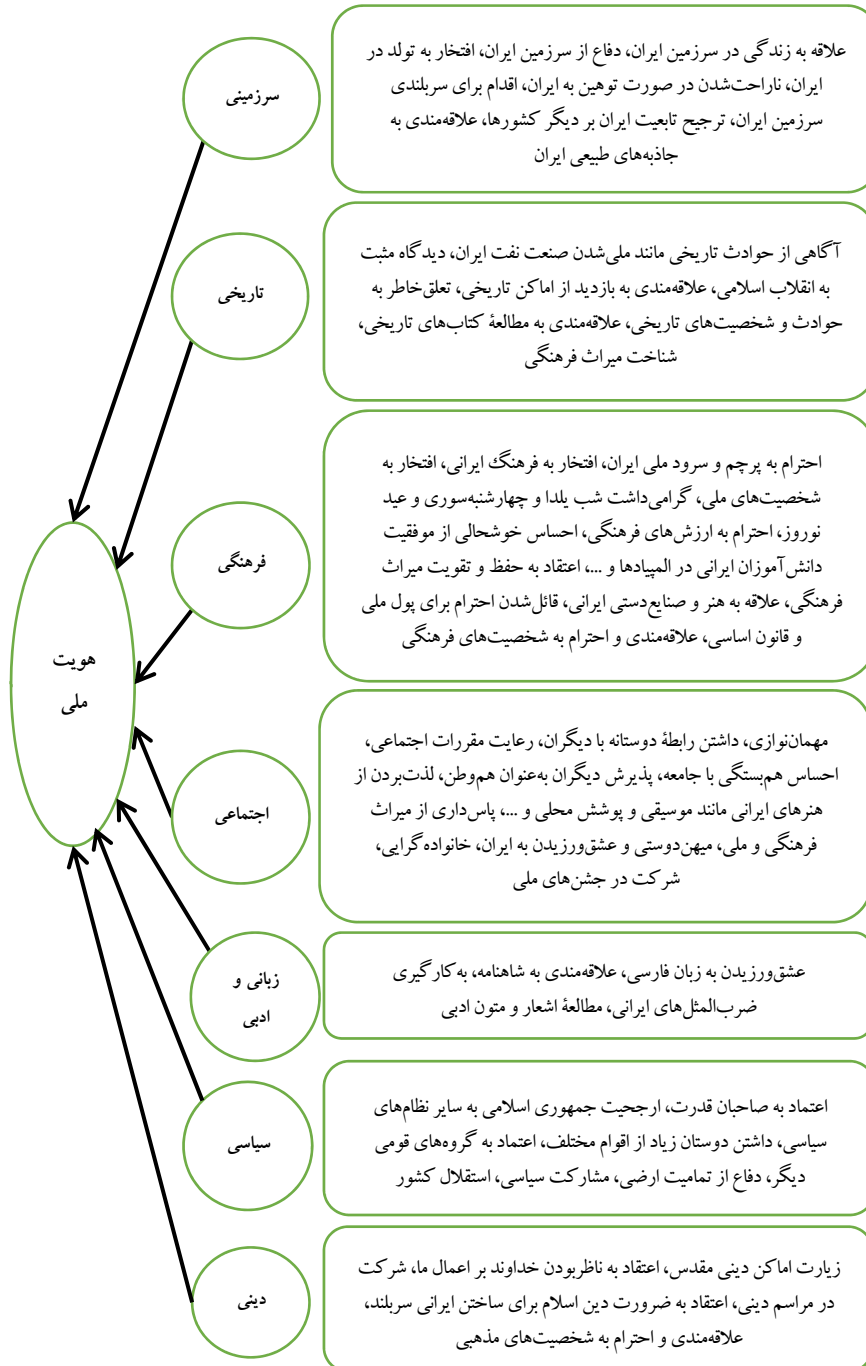
ردیف	ابعاد	مؤلفه	منبع	تعداد ارجاعات
۱	سرزمینی	علاقه به زندگی در سرزمین ایران، دفاع از سرزمین ایران، افتخار به تولد در ایران، علاقه‌مندی به یک‌پارچگی سرزمین ایران، ناراحت‌شدن در صورت توهین به ایران، اقدام برای سرپلندی سرزمین ایران، ترجیح تابعیت ایران بر دیگر کشورها، علاقه‌مندی به جاذبه‌های طبیعی ایران	۴-۱۷-۵-۷-۱۶- ۱۸-۱۹-۲۳-۲۴- ۲۶-۲۵-۳۰-۲۹- ۱-۳۱-۳۶-۳۹- ۴۰-۳۴	۵۳
۲	تاریخی	آگاهی از حوادث تاریخی مانند ملی‌شدن صنعت نفت ایران، دیدگاه مثبت به انقلاب اسلامی، علاقه‌مندی به بازدید از اماکن تاریخی، اعتقاد به برجسته‌بودن تمدن ایرانی، تعلق خاطر به حوادث و شخصیت‌های تاریخی، علاقه‌مندی به مطالعه کتاب‌های تاریخی، شناخت میراث فرهنگی	۴-۳-۵-۹-۷-۸- ۱۲-۱۱-۱۳-۱۴- ۱۶-۱۷-۱۸-۱۹- ۲۱-۲۰-۲۴-۲۵- ۲۳-۲۶-۳۰-۲۹- ۳۳-۳۲-۳۷-۳۹-۱	۵۸
۳	فرهنگی	احترام به پرچم و سرود ملی ایران، افتخار به فرهنگ ایرانی، افتخار به شخصیت‌های ملی مانند کوروش کبیر و نادرشاه، علاقه به معماری ایرانی، علاقه به پوشش ملی، گرمی‌داشتن شب پلدا و چهارشنبه‌سوری و عید نوروز، احترام به ارزش‌های فرهنگی، احساس خوشحالی از موفقیت دانش‌آموزان ایرانی در المپیادها و...، اعتقاد به حفظ و تقویت میراث فرهنگی، علاقه به هنر و صنایع دستی ایرانی، احترام به نمادهای ایران مانند خلیج فارس و برج میلاد، قابل‌شدن احترام برای پول ملی و قانون اساسی، علاقه‌مندی و احترام به شخصیت‌های فرهنگی	۹-۳-۲-۱۱-۱۲- ۷-۸-۱۵-۴-۵-۱- ۱۷-۲۰-۲۶-۱۶- ۲۱-۲۴-۲۳-۲۵- ۳۰-۲۹-۳۲-۳۳- ۳۹-۱۴	۸۴
۴	اجتماعی	مهمان‌نوازی، جوان‌مردی، رعایت حقوق دیگران، داشتن رابطه دوستانه با دیگران، رعایت مقررات اجتماعی، احساس همبستگی با جامعه، پذیرش دیگران به‌عنوان هم‌وطن، علاقه به مردم ایران، احساس تعلق و تعهد به جامعه، لذت‌بردن از هنرهای ایرانی مانند موسیقی و پوشش محلی و...، ترجیح مراسمی مانند نوروز، پاس‌داری از میراث فرهنگی و ملی، میهن‌دوستی و عشق‌ورزیدن به ایران، خانواده‌گرایی، وفاداری به تمامیت ارضی، شرکت در جشن‌های ملی، تعلق ایران به همه اقوام ایرانی	۱۸-۱۹-۲۳-۲۶- ۲۲-۲۱-۲۹-۲۷- ۸-۳-۱۳-۳۴-۱۷- ۳۸-۳۲-۳۵-۳۷- ۳۹-۴	۸۱

ردیف	ابعاد	مؤلفه	منبع	تعداد ارجاعات
۵	زیبائی و ادبی	عشق‌ورزیدن به زبان و خط فارسی، علاقه‌مندی به شاهنامه، به‌کارگیری ضرب‌المثل‌های ایرانی، مطالعه اشعار و متون ادبی، علاقه به موسیقی اصیل ایرانی	۱۲-۸-۴-۵-۱۸- ۱۷-۱۳-۲۶-۱۶- ۲۳-۲۵-۳۱-۳۲- ۳۴-۳۵-۳۶-۳۸-۲۹	۴۴
۶	سیاسی	اعتماد به مسئولان حکومت، ارجحیت جمهوری اسلامی به سایر نظام‌های سیاسی، داشتن دوستان زیاد از اقوام مختلف، اعتماد به گروه‌های قومی دیگر، دفاع از تمامیت ارضی، مشارکت سیاسی، استقلال کشور، تعلق و وفاداری به دولت، توجه به هنجارهای ملی، تمایل به فعالیت سیاسی، اولویت قراردادن منافع ملی	۹-۴-۱۴-۱۷-۲۲- ۲۳-۲۹-۳۱-۳۳- ۳۵-۳۶-۳۷-۳۸- ۳۹-۴۰-۳۰	۴۱
۷	دینی	زیارت اماکن دینی مقدس، اعتقاد به ناظر بودن خداوند بر اعمال ما، شرکت در مراسم دینی، اعتقاد به ضرورت دین اسلام برای ساختن ایرانی سربلند، علاقه‌مندی و احترام به شخصیت‌های مذهبی، آگاهی به اصول و احکام دینی	۷-۳-۱۴-۱۵- ۱۶-۱۸-۲۳-۲۵- ۲۹-۳۲-۸-۳۶- ۳۹-۴۰-۳۳	۵۰

- مرحله شش: تعیین کیفیت نتایج

در روش کیفی برای ارزیابی کیفیت و پایایی پژوهش از ملاک‌های اعتمادپذیری (truthworthines)، باورپذیری (credibility)، اطمینان‌پذیری (dependability)، انتقال‌پذیری (transferability)، و تصدیق‌پذیری (confirmability) استفاده می‌شود (فلیک ۱۳۹۱: ۴۲۰). برای کنترل نتایج استخراج‌شده، مقایسه نظریات محققان با خبره‌ای دیگر نیز استفاده شده است.

روایی این مدل از طریق روایی محتوا حاصل شده است. این روایی از دو جنبه به‌دست آمده: جنبه اول، استفاده از اجزا و عوامل مدل‌های ارائه‌شده پیشین است که خود به روایی مدل منجر می‌شود و جنبه دوم، تشکیل جلسه‌های گروه کانونی و ارائه مدل در این جلسه‌ها به متولیان علوم اجتماعی است که تغییرنکردن مدل، نشان‌دهنده روایی مدل طراحی شده است. در مراحل طراحی مدل، معیارهای مدل‌های پیشین به‌منزله کد در نظر گرفته شده و با در نظر گرفتن شباهت‌های معنایی بین کدها، درهم ادغام شده و مفاهیم شکل گرفته‌اند. بنابراین به‌منظور سنجش پایایی مدل طراحی شده از شاخص کاپا استفاده شده است. بدین طریق که شخص دیگری (از نخبگان علوم اجتماعی) بدون اطلاع از نحوه ادغام کدها و مفاهیم ایجادشده توسط پژوهش‌گران، کدها را در مفاهیم دسته‌بندی کرده است. سپس مفاهیم ارائه‌شده توسط پژوهش‌گر با مفاهیم ارائه‌شده توسط این فرد مقایسه شده است. در نهایت با توجه به تعداد مفاهیم ایجادشده مشابه و مفاهیم ایجادشده متفاوت، شاخص کاپا محاسبه شده است. مقدار شاخص کاپا ۰/۶۷۳ محاسبه شد که در سطح توافق معتبر قرار دارد. مرحله هفت، اعلام نتایج: در مرحله هفتم فراترکیب نتایج به‌دست‌آمده ارائه می‌شود. در این مطالعه نتایج به شرح ذیل است.

نمودار ۱. الگوی مؤلفه‌های هویت ملی در ایران

۴. بحث و نتیجه‌گیری

بررسی مقالات منتخب حوزه هویت نشان می‌دهد عناصر و مؤلفه‌های فراوانی برای هویت ملی وجود دارد. هویت ملی پدیده اجتماعی چندوجهی است و به معنای احساس تعلق و وفاداری به عناصر و نمادهای مشترک اجتماع ملی است. مهم‌ترین نمادهای هویت ملی عبارت‌اند از: سرزمین، دین و آیین، آداب و مناسک، تاریخ، زبان، ادبیات، مردم، و دولت. در درون هر اجتماع ملی، میزان تعلق و وفاداری اعضا به هریک از عناصر و نمادهای مذکور احساس هویت آن‌ها را مشخص می‌کند (یوسفی ۱۳۸۰: ۱۳).

از یک جنبه هویت ملی امری رابطه‌ای محسوب می‌شود؛ یعنی افراد پس از پذیرش سایر ملل و متمایز ساختن ملت خویش با آن‌ها به پنداشتی درباره هویت ملی جامعه خود می‌رسند. بر این اساس، تعاملات انسانی در همه سطوح عامل بنیادین در شکل‌گیری هویت ملی است. پرداختن به هویت در سطح خرد و کلان نیاز اصلی همه افراد و اجتماعات است، زیرا سازه هویت در عصر کنونی بر اثر پیشرفت‌های ارتباطاتی و اطلاعاتی و همچنین ظهور پدیده جهانی شدن همواره در حال شدن و تغییر است و سیالیت دارد. بنابراین بر شناسایی مؤلفه‌ها و ابعاد هویت ملی به‌منظور سنجش و بررسی تغییرات آن تأکید می‌شود.

از نکات درخور توجه در بررسی ادبیات و پیشینه تجربی تحقیقات انجام‌شده با موضوع هویت ملی این است که محققان درباره ابعاد و مؤلفه‌های هویت ملی به اجماع نرسیده‌اند و هریک از آنان، در مقالاتی که ارائه کرده‌اند، کم‌وبیش تعدادی از مؤلفه‌ها و ابعاد هویت ملی را معرفی کرده‌اند. هدف این پژوهش شناسایی ابعاد و مؤلفه‌های تشکیل‌دهنده هویت ملی است. بنابراین در این پژوهش از طریق روش فراترکیب با مطالعه و کاوش در چهل مقاله با موضوع هویت ملی، پس از رسیدن به اشباع نظری، جمع‌بندی مناسبی در ابعاد و مؤلفه‌های هویت ملی به‌دست آمده است. باتوجه به فراوانی کدهای شناسایی‌شده بعدهای فرهنگی، اجتماعی، و تاریخی مهم‌ترین ابعاد هویت ملی در این تحقیق تعیین شدند و پس از این‌ها به ترتیب بعد سرزمینی، بعد دینی، بعد زبانی، و ادبی و درنهایت بعد سیاسی قرار دارند. بعد فرهنگی هویت ملی احترام به مفاخر، شخصیت‌ها، سنت‌ها، و ارزش‌های افتخارآفرین ملی است. بعد اجتماعی تعلق و مشارکت در مناسک جمعی را به‌دنبال دارد. بعد تاریخی مربوط به حوادث سرنوشت‌ساز در گذر زمان و احساس افتخار به آن‌ها می‌شود. بعد سرزمینی علاقه‌مندی به حفظ تمامیت ارضی است. بعد دینی معطوف به گرایش‌ها و علاقه‌های دینی و مذهبی مشترک و همچنین اعتقاد به مناسک و آیین‌های دینی

برای تقویت هویت ملی است. بعد زبانی عشق‌ورزی به شعر و ادب فارسی را می‌رساند و در نهایت بعد سیاسی ناظر بر تعلق به نظام واحد جمهوری اسلامی و ترجیح آن به هر نظام سیاسی دیگری است.

پس از شناسایی ابعاد هویت ملی، در مرحله بعد مؤلفه‌های هر یک از ابعاد هویت ملی، که ۲۶۳ بعد بودند، مشخص شدند و از آن‌جا که هر یک از ابعاد هویت ملی با هم رابطه تعاملی دارند، بنابراین در حالت کلی همه این ابعاد در یک جهت و به صورت متعامل با هم در تشکیل سازه هویت ملی و تقویت آن نقش اساسی دارند.

باتوجه به کارکردهای متنوع هویت ملی در ایجاد هم‌بستگی جامعه ملی پیش‌نهاد می‌شود که سازمان‌ها و نهادهای ذی‌ربط برای حفظ یک‌پارچگی جامعه ایرانی تمهیداتی بیندیشند که جایگاه عناصر و مؤلفه‌های هویت ملی در جامعه مشخص و تقویت شوند. هم‌چنین پیش‌نهاد می‌شود برنامه‌ریزی اصولی برای آشنایی نظام خانواده و نوجوانان با اسطوره‌ها، میراث فرهنگی، مفاخر ایرانی، و رخ‌دادهای ملی انجام شود که در نهایت امر این مسئله به تقویت نگرش‌ها و گرایش به هویت ملی منجر شود. یافته‌های این پژوهش مبنا و الگوی مناسبی برای نهادهای فرهنگی و مراکز علمی و پژوهش‌گران حوزه هویت است.

کتاب‌نامه

- آزاد ارمکی، تقی (۱۳۸۶)، *فرهنگ و هویت ایرانی و جهانی شدن*، تهران: تمدن.
- ابوالحسنی، سیدرحیم (۱۳۸۷)، «مؤلفه‌های هویت ملی با رویکردی پژوهشی»، فصل‌نامه سیاست، دوره ۳۸، ش ۴.
- احمدی، حبیب (۱۳۸۴)، «هویت ملی ایران در گستره تاریخ»، *مجموعه مقالات درآمدی بر فرهنگ و هویت ایرانی*، به‌کوشش مریم صنیع اجلال، تهران: مؤسسه مطالعات ملی.
- احمدی، حمید (۱۳۸۸)، *بنیادهای هویت ملی ایرانی*، تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی.
- اسمیت، آنتونی (۱۳۸۳)، *ناسیونالیسم: نظریه، ایدئولوژی، تاریخ*، ترجمه منصور انصاری، تهران: مؤسسه مطالعات ملی، تمدن ایرانی.
- اکبری، حسین (۱۳۹۶)، «رابطه مصرف رسانه‌های داخلی و خارجی با هویت ملی جوانان»، *رسانه و فرهنگ*، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، س ۷، ش ۲.
- برگر، پیتر، و تامس لاکمن (۱۳۷۵)، *ساخت اجتماعی واقعیت*، ترجمه فریبرز محمدی، تهران: علمی و فرهنگی.

- پای لوسین و دیگران (۱۳۸۰)، بحران‌ها و توالی‌ها در توسعه سیاسی، ترجمه غلامرضا خواجه‌سروی، تهران: پژوهشکده مطالعات راه‌بردی.
- پورحسن، ناصر و روح‌الله باقرآبادی (۱۳۹۸)، «بازنمایی هویت ملی ایرانی در بین روشن‌فکران گُرد کرمانشاهی»، فصل‌نامه مطالعات ملی، س ۲۰، ش ۳.
- تاجیک، محمدرضا (۱۳۸۴)، «جهانی‌شدن و هویت»، مجموعه مقالات جهانی‌شدن و هویت، دانشگاه تهران.
- جعفرزاده‌پور، فروزنده و حسین حیدری (۱۳۹۳)، «فرا تحلیل رابطه هویت ملی و هویت قومی در ایران»، فصل‌نامه راه‌برد اجتماعی فرهنگ، س ۳، ش ۱۱.
- جعفری، احمد، مرجان یزدانی، و مجید قبادی (۱۳۹۳)، «بررسی عوامل مرتبط با هویت ملی دانش‌آموزان متوسطه شهر کرج»، فصل‌نامه مطالعات ملی، س ۱۵، ش ۲.
- جنکینز، ریچارد (۱۳۸۱)، هویت اجتماعی، ترجمه تورج یاراحمدی، تهران: شیرازه.
- جی‌دان، رابرت (۱۳۸۵)، نقد اجتماعی پست‌مدرنیته بحران‌های هویت، ترجمه صالح نجفی، تهران: شیرازه.
- چلبی، مسعود (۱۳۸۲)، جامعه‌شناسی نظم، تهران: نی.
- حاجیانی، ابراهیم (۱۳۷۹)، «تحلیل جامعه‌شناختی هویت ملی در ایران و طرح چند فرضیه»، فصل‌نامه مطالعات ملی، س ۲، ش ۵.
- حاجیانی، ابراهیم (۱۳۸۸)، جامعه‌شناسی هویت ایرانی، تهران: پژوهشکده تحقیقات.
- حسنی‌فر، عبدالرحمن و مجید عباس‌زاده مرزبالی (۱۳۹۹)، «مؤلفه‌های شکل‌دهنده هویت ملی ایران در فرایند تاریخی»، فصل‌نامه جامعه‌پژوهی فرهنگی، دوره ۱۱، ش ۵.
- حقیقتیان، منصور، احمد غضنفری، و پروانه تکه اکبرآبادی (۱۳۹۰)، «هویت ملی و برخی عوامل مؤثر بر آن در بین دانش‌آموزان مقطع متوسطه اصفهان»، فصل‌نامه جامعه‌شناسی کاربردی، ش ۴۱.
- حیدری، شقایق (۱۳۹۶)، «سنجش هویت جمعی ایرانیان با تأکید بر مؤلفه دین‌داری»، فصل‌نامه مطالعات ملی، س ۱۸، ش ۷۰.
- رجایی، فرهنگ (۱۳۸۶)، مشکله هویت ایرانیان امروز، تهران: نی.
- روشندل اربطانی، طاهر و سیدمحمد مولایی (۱۳۹۷)، «ارائه مدل تقویت هویت ملی جوانان با استفاده از ظرفیت‌های شبکه‌های اجتماعی داخلی»، فصل‌نامه مطالعات فرهنگ - ارتباطات، س ۱۹، ش ۴۲.
- ریتزر، جورج (۱۳۷۴)، نظریه‌های جامعه‌شناسی در دوران معاصر، ترجمه محسن ثلاثی، تهران: علمی.

- زاهد، سعید (۱۳۸۴)، «هویت ملی ایرانیان»، *راهبرد یاس*، س ۱، ش ۴.
- شمشیری، بابک (۱۳۸۷)، *درآمدی بر هویت ملی*، شیراز: نوید.
- شیخاوندی، داور (۱۳۸۰)، *ناسیونالیسم و هویت ایرانی*، تهران: مرکز بازشناسی اسلام و ایران.
- شیخاوندی، داور (۱۳۸۱)، «تأخیر در تکون هویت ایرانی در جریان تجدد»، *نامهٔ انجمن جامعه‌شناسی ایران*، ویژه‌نامهٔ دومین همایش مسائل اجتماعی ایران، ش ۳.
- غفاری‌نسب، اسفندیار و دیگران (۱۳۹۵)، «بررسی جامعه‌شناختی عوامل اجتماعی- فرهنگی مؤثر بر هویت ملی (مطالعهٔ موردی: شهروندان ۱۵ سال به بالای شهر اقلید)»، *فصل‌نامهٔ مطالعات توسعهٔ اجتماعی- فرهنگی*، دورهٔ ۴، ش ۴.
- فولادیان، مجید، حسن رضایی بحرآباد، و محسن سوهانیان حقیقی (۱۳۹۹)، «بررسی تحولات هویت جوانان ایرانی (۱۳۵۳-۱۳۹۴)»، *فصل‌نامهٔ مطالعات فرهنگ- ارتباطات*، س ۲۱، ش ۴۹.
- قادرزاده، امید (۱۳۹۳)، «آموزش و پرورش و هویت دینی و ملی (مطالعهٔ پیمایشی دانش‌آموزان مقطع متوسطهٔ شهر بانه)»، *فصل‌نامهٔ مطالعات ملی*، س ۱۵، ش ۵۹.
- قادرزاده، امید و هیرش قادرزاده (۱۳۹۳)، «مطالعهٔ پیمایشی عوامل فرهنگی- اجتماعی مرتبط با هویت ملی نوجوانان»، *فصل‌نامهٔ علوم اجتماعی*، ش ۶۶.
- قره‌باغی، علی اصغر (۱۳۸۰)، *تبارشناسی پست‌مدرنیسم*، تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
- کاستلز، مانوئل (۱۳۸۰)، *جامعهٔ شبکه‌ای و عصر اطلاعات*، ج ۱، ترجمهٔ احد عقیلیان و افشین خاک‌باز، تهران: طرح نو.
- کاظمی پور، عبدالمحمد (۱۳۸۷)، *نسل ایکس: بررسی جامعه‌شناختی نسل جوان ایرانی*، تهران: نی.
- گل‌محمدی، احمد (۱۳۸۶)، *جهانی‌شدن، فرهنگ و هویت*، تهران: نی.
- گیدنز، آنتونی (۱۳۷۸)، *تجدد و تشخیص*، ترجمهٔ ناصر موفقیان، تهران: نی.
- محمدی، سیروس (۱۳۹۸)، «بررسی مؤلفه‌های هویت ملی در کتاب‌های درسی پایهٔ دوازدهم»، *فصل‌نامهٔ مطالعات ملی*، س ۲۰، ش ۲.
- مجتهدزاده، پیروز (۱۳۹۷)، *فلسفه و کارکرد ژئوپلیتیک (مفاهیم و نظریه‌ها در عصر فضای مجازی)*، تهران: سمت.
- مقیمی، اعظم و مجید امینی (۱۳۹۱)، «بررسی نگرش جوانان یزدی نسبت به مؤلفه‌های هویت ملی و عوامل مؤثر بر آن»، *فصل‌نامهٔ جامعه‌شناسی مطالعات جوانان*، س ۳، ش ۶.
- موحد، مجید، آرمان حیدری، و سیدفخرالدین بهجتی اصل (۱۳۹۳)، «بررسی رابطهٔ هویت قومی و ملی با تأکید بر نقش دین‌داری: نمونهٔ موردی دانش‌آموزان متوسطهٔ شهر یاسوج»، *جامعه‌شناسی کاربردی*، س ۲۵، ش ۲.

موحد، مجید و فرزانه کاوسی (۱۳۹۰)، «عوامل فرهنگی- اجتماعی مرتبط با هویت ملی نوجوانان شهر اهواز (مطالعه موردی: دانش‌آموزان شهر اهواز)»، فصل‌نامه مطالعات ملی، س ۱۲، ش ۲.

نیازی، محسن و محمد کارکنان نصرآبادی (۱۳۹۰)، «بررسی رابطه بین میزان دین‌داری و سبک زندگی شهروندان؛ مطالعه موردی شهروندان شهرستان کاشان در سال ۱۳۹۰»، فصل‌نامه برنامه‌ریزی رفاه و توسعه اجتماعی، ش ۱۶.

هابساوم، اریک جی (۱۳۸۳)، ملت و ملی‌گرایی، ترجمه علی باش، تهران: دامون.

یوسفی (۱۳۸۰)، «روابط بین‌قومی و تأثیر آن بر هویت ملی در ایران؛ تحلیلی ثانویه بر داده‌های یک پیمایش ملی»، فصل‌نامه مطالعات ملی، ش ۸.

- Beck, C (2002), "Mothering Multiples: A Meta Synthesis of Qualitative Research", *The American Journal of Maternal/ Child Nursing (MCN)*, vol. 28, no. 2.
- Citrin, J. and D. Sears (2009), "Balancing National and Ethnic Identities: The Psychology of E Pluribus Unum", in: *Measuring Identity: A Guide for Social Scientists*, R. Abdelal et al. (eds.), Cambridge: Cambridge University Press.
- Finfgeld D. L. (2003), "Meta Synthesis: The State of the Art-So Far", *Qualitative Health Research*, no.13.
- Paterson, B. L. and C. Canam (2001), "Meta-Study of Qualitative Health Research: A Practical Guide to Meta-Analysis and Meta-Synthesis", *International Journal of Health Care Quality*, vol. 14, no. 6.
- Sandelowski, M. and J. Barroso (2007), *Handbook for Synthesizing Qualitative Research*, New York: Springer.
- Sanina, A. (2012), "Competing for a Citizen: 'Visible' and 'Invisible' Forms of State Identity in Russia", *Journal of Eurasian Studies*, vol. 3, no. 2.
- Spieberger, Stefan, and Marliese Ungersböck (2005), "National Identity", *Internationale Betriebswirtschaft*, International Identity Seminar.
- Tajfel, H. (1982), "Social Psychology of Intergroup Relations", *Annual Review of Psychology*, vol. 33.
- Zimmer, Lela (2006), "Qualitative Meta-Synthesis: A Question of Dialoguing with Texts", *Journal of Advanced Nursing*, vol. 53, no. 3.